

УДК 316.334.56(477.64=162.3)

Марина Курінна
(Київ)**ЧЕСЬКЕ СЕЛЯНСТВО ПІВНІЧНОГО ПРИАЗОВ'Я:
ІСТОРИЧНА ПАМ'ЯТЬ 1920-х РОКІВ**

У статті розглянуто соціально-економічні зміни в середовищі чехів Північного Приазов'я, викликані впровадженням на початку 1920-х років реформи селянського землекористування. Встановлено форму громадського господарювання чехів; визначено функції Комітету незаможних селян як основного керівного органу радянської влади в сільській місцевості; з'ясовано роль чеських кооперативних підприємств у розвитку сільської економіки в період непу. Історичний аналіз доповнений польовими матеріалами авторки, записаними від чеських респондентів упродовж 2000, 2011–2013 років у Мелітопольському районі Запорізької області.

Ключові слова: чеські переселенці, Мелітопольський район, історична пам'ять, соціально-економічна реформа.

В статье рассмотрены социально-экономические изменения в среде чехов Северного Приазовья, вызванные внедрением в начале 1920-х годов реформы крестьянского землепользования. Установлена форма общественного хозяйства чехов; определены функции Комитета независимых крестьян как основного руководящего органа советской власти в сельской местности; очерчена роль чешских кооперативных предприятий в развитии сельской экономики в период нэпа. Исторический анализ дополнен полевыми материалами автора, записанными от чешских респондентов в течение 2000, 2011–2013 годов в Мелитопольском районе Запорожской области.

Ключевые слова: чешские переселенцы, Мелитопольский район, историческая память, социально-экономическая реформа.

Social and economic changes among the Czechs of the Northern Azov Sea region, caused with the new reform of peasant land use implementation in the early 1920s are considered in the article. The form of Czechs social farming is determined; functions of the Poor Peasants Committee as the main leading body of the Soviet authority in the village are defined; the significance of Czech cooperative enterprises in the rural economy development during the period of New Economic Politics is ascertained. Historical analysis is supplemented with the authoress field materials, recorded from the Czech respondents during 2000, 2011–2013 in Melitopol district of the Zaporizhzhia region.

Keywords: Czech migrants, Melitopol district, historical reminiscences, social and economic reform.

На території Північного Приазов'я поряд з українцями мешкають представники майже 100 національностей. Окреме місце серед них посідають чехи, найбільшу концентрацію яких спостерігаємо в межах Мелітопольського району Запорізької області (у минулому – Мелітопольський пов. Таврійської губ.).

Метою даної публікації стало вивчення соціально-історичних умов проживання чехів упродовж 1920-х років, коли радянським урядом було впроваджено соціально-економічну реформу селянського землекористування. Джерельну базу публікації сформовано з польових матеріалів авторки, записаних від чеських респондентів упродовж 2000, 2011–2013 років у Мелітопольському районі Запорізької області.

Варто наголосити, що вивчення історії та культури чеської етнічної спільноти

Мелітопольщини розпочато ще у другій половині ХІХ ст., коли в низці крайових статистичних збірників з'явилися перші відомості про життя переселенців [16; 17]. Значну роль у поширенні інформації про культурно-політичне, соціально-економічне та громадське середовище приазовських чехів відігравали видання «Čechoslovan» і «Ruský čech», які друкували в Києві.

У радянський час одні з перших статей за цією тематикою з'явилися наприкінці 1960-х років [24; 26]. Наприкінці 1980-х років цінний науковий аналіз історико-етнографічного минулого чехів Запорізької області здійснив відомий український учений В. Наулко [13; 14]. Упродовж 1990–2000-х років самотність культури нащадків чеських переселенців стала предметом дослідницької уваги й мелітопольських краєзнавців – С. Воловника [2], В. Заславського [5],

В. Києвляніна [6], В. Мохова [10–12], В. Тимофєєва [22; 23].

На території Північного Приазов'я чехи з'явилися 1869 року. Раніше, 1864 року, в Криму, в Перекопському повіті Таврійської губернії, ними було засновано чотири колонії. Оскільки земля виявилася непридатною для землеробства, то частина чеських емігрантів отримала дозвіл на переселення в Мелітопольський повіт, де згодом сформувалася нова чеська колонія Чехоград (з 1946 р. – с. Новгородківка).

Упродовж наступних десятиліть, завдяки фінансовій допомозі з боку губернського та повітового уряду, спостерігалось значне зростання соціально-економічного та культурного рівня життя чеських селян. Щорічні постанови Мелітопольського повітового земського зібрання інформують про те, що до 1915 року загальна кількість землі при чеській колонії Чехоград становила 3376 десятин (у середньому на одного власника припадало 35,7 десятин родючих ґрунтів), 42 господарства мали змогу орендувати лани в сусідніх селах (володіли земельними ділянками завбільшки 60 десятин) [20, с. 515; 1, с. 97].

До кінця XIX ст. в Чехограді було побудовано школу та сільську управу (чес. – *уржад*, або *распрѣва*), існувало кілька приватних трактирів (чес. – *господа*) з приміщеннями для проведення спільного дозвілля (чес. – *сал*), працювали кузня і три млини (один – тепловий і два – вітряні).

На початок XX ст. кількісний склад мешканців Чехограда істотно змінився. Відомо, що до 1886 року в колонії нараховувалося 515 жителів [15]. За даними Першого загального перепису населення Російської імперії 1897 року в Мелітопольському повіті мешкало 719 осіб чеської національності [18, с. 94]. Станом на 1911 рік кількість мешканців чеської колонії на Мелітопольщині зменшилася до 552 осіб [15], а станом на 1914 рік – збільшилася до 587 (101 двір) [20, с. 515].

Лютневу революцію 1917 року в Петрограді, звістку про зречення царя та прихід до влади більшовиків колоністи зустріли із занепокоєнням: більшість чеських родин належала до заможного селянського прошарку і не бажала бути втягнутою в будь-які політичні суперечки. Анкетування, проведене на початку 1920-х років у сільських радах Катеринославської губернії, до складу якої на той час входив

і Мелітопольський повіт, свідчило, що ставлення богемців і до «червоних», і до «білих» було пасивним [23].

З 1920 року радянський уряд, який остаточно закріпився при владі, почав поступово впроваджувати в місті й селі розроблені ним соціально-економічні реформи. Зокрема, 5 лютого КП(б)У прийняла закон про землю, відповідно до якого держава через місцеві органи влади одноосібно вирішувала питання щодо селянського землекористування. Унаслідок цього чехи, як і решта іноземців, втратили свій статус колоністів, а з ним і велику частину земельних володінь, що зробило їхні господарства малоземельними. Ситуацію погіршував той факт, що в Південній Україні, у посушливому степу, великі земельні наділи були необхідною умовою раціонального ведення господарства [27, с. 31, 87]. Окрім того, радянська влада впровадила нову форму сільського хазяйнування – колективну, за якої засоби виробництва (земля, інвентар, худоба, зерно для посіву тощо) переходили у спільну власність членів колгоспів. Базовим механізмом громадського господарювання в Чехограді стала сільгоспартіль «Прукопник» («Піонер»).

Основним керівним органом радянської влади в сільській місцевості 1920-х років було проголошено Комітети незаможних селян (далі – КНС). Їхні члени здійснювали різноманітні державні завдання (переважно стягнення, конфіскація); розподіляли між бідними родинами відібрані в заможних селян землі та надлишки сільськогосподарської продукції, реманенту, худоби; займалися колективною обробкою землі та збором врожаю. Наголосимо, що дії членів КНС спрямовувалися насамперед на розмежування селян за соціальною та майновою ознакою, що породжувало в їхньому середовищі розкол та протистояння.

Ось як про це згадує мешканка села А. Халупник¹: «Когда начали создавать колхозы, люди разделились на три группы: безземелки – у кого совсем не было земли; если было немножко земли, лошадка одна – это уже были комнэзамож, они были незаможные, а такие – средние; третьи уже были кулаки <...>. Построение колхоза делилось на три этапа. Сначала в него пошли работать безземелки. А чего ж было не пойти? Хлеб будут печь,

на роботу будут возить, с работы привозить. Пошли и те, у которых мало земли было – комнэзамож. И было им так неплохо. Утром приехал кучер с возом: “На работу идешь?” – “Ой, нет, я сегодня буду стирать. Не иду...”. Едет кучер дальше, где другие живут, которые пошли в колхоз. Кто хотел сегодня на работу поехать – поехал. Домой привезли. Не захотел – не пошел. Мама так рассказывала. Видимо, увидели, що так дело не пойдет, – шо до коммунизма так долго идти, – и начали раскулачивание. Силком в колхоз загоняли. Забирали все. Если раньше забирали только лошадей и землю, остальное все при чехах оставалось, и их считали людьми, то когда раскулачивали, забрали все до единой тряпки. Если работа не нравилась незаможним или безземелькам, они говорили: “Пусть идут раскулаченные работать!”. Такие реплики бросали <...>. Когда нашу семью раскулачивали, – забрали все. Даже дитя вытащили с люльки. Положили его на пол, а люльку забрали и вынесли. Комсомольцы. Лошади у них, возы были. Они собрались – и до раскулаченных. Забирали все, где шо было. Свозили в какой-то сарай или коровник. Мама рассказывала, шо приехали к ним, а у них нечего было уже брать. В кастрюлях насолены помидоры. Так взяли эти помидоры и по двору высыпали, а кастрюлю на воз кинули. Приходили сегодня – забирали, завтра опять налетели: может, ты шо-то спрятал. Ходили со штыками, искали, думали, может, где-то закопано было у хозяев»².

Зазвичай більшість складу сільської ради становили члени КНС – бідняки й середняки з колишніх бідняків. У Чехограді членство в міському органі самоврядування разом з ними ділили комуністи і безпартійні жінки. «Перевибори сільради, що відбулися у нас 30 і 31 січня, витягли з хати не одну сотню виборців, – писав невідомий доповідач із Чехограда під псевдонімом Уповноважений. – На перевиборче зібрання прибуло 402 чоловіка. Жінок на зібранні було 174 особи, що становить 28,9 %. До сільради обрали 8 бідняків, 5 середняків. Серед обраних є 7 членів КНС, 2 жінки і 3 члени партії. Обрали всіх тих, кого рекомендували партійні і комсомольські осередки й КНС. Відводів нікому не дали» [25].

Як відомо, державна централізація управління економікою, заборона приватної торгівлі, використання продрозкладки (вилучення 70 % зерна в сільгоспвиробників), згорання товарно-грошових відносин і зрівняльність у розподілі матеріальних благ повністю дестабілізували стан народного господарства в радянській державі. З метою його покращення в березні 1921 року на X з'їзді РКП(б) на зміну курсу «воєнного комунізму» було прийнято план реалізації нової економічної політики (неп), основними положеннями якої стали проведення грошової реформи, легалізація різних форм власності, розвиток ринкових відносин, заміна продрозкладки натуральним продовольчим податком тощо.

Встановлено, що в Чехограді заможні хазяї, які мали сплачувати державний податок на продукти сільського господарства в розмірі 20 % від загальної кількості, натомість розраховувалися за завищеними ставками. Дослідниця С. Волкова зауважила, що з початку непу, за однакової врожайності та продуктивності, мешканці колишньої чеської колонії платили податки вдвічі більші, аніж у сусідніх німецьких поселеннях [1, с. 120]. З'ясовано, що напружене протистояння між чеськими селянами, які не погоджувалися з розмірами сільськогосподарського податку, і місцевою владою згодом розв'язалося завдяки роботі керівника артілі «Прукопник» Франца Ваврина, який, за словами історика Ю. Луцького, «зумів знайти важіль у керівництві сільської ради і через чеську секцію бюро нацменшин при Раднаркомі УРСР владнати цю справу та стабілізувати становище у селищі» [8, № 29, с. 128]. Як свідчать архівні документи з канцелярії Управління Мелітопольською округою, уже до кінця 1925 року «незадоволення, яке мало місце у зв'язку з обкладенням Чехограду сільськогосподарським податком п'ятого розряду, зникло» [3, с. 69–70].

Незважаючи на впровадження непу, внаслідок необачної політики «воєнного комунізму» та посухи 1921 року на Півдні України розпочався голод, який не вщухав упродовж кількох наступних років. За документальними свідченнями, віднайденими дослідником О. Дрбалом, для постраждалих від безхліб'я жителів чеських поселень південних губерній та

Криму християнськими громадськими об'єднаннями Чехословаччини (Костницька громада, Чеськобратська церква євангельська (далі – ЧБЦЄ), Чехословацька громада легіонерів) було організовано термінову гуманітарну допомогу. У 1922–1923 роках, за дорученням названих організацій, потерпілі чеські села відвідав вікарій ЧБЦЄ Р. Шедий, який, окрім розповсюдження продовольства серед їхніх мешканців, зібрав і вивіз на постійне проживання до Чехословацької Республіки 78 дітей з найбідніших селянських родин, а також сиріт. Встановлено, що в Чехограді, таким чином, від голоду було врятовано 18 дітей віком від 6 до 14 років [4]. П. Долежал³ розповідала: «Прадедушка мой, Пірклов, приехал с Чехии. На собаках они приехали. Копали такие, как окопы, и там жили, пока розмоглись <...>. Дедушка Дворжаков всех своих детей музыке учил. У них земли не было. Они только ездили, играли. Когда он приехал, у него уже было два сына – Франц и Йосип. А здесь он взял замуж Розу Балаш, и у него родились: Еник, Вацлав, Пэтра, Карэл, Кристина и Анна. Всего – восемь детей. Когда был голод, детей забирали отсюда в Чехию. [Кто уехал?] Карэл, Пэтра и Анна. Это [19]21-й год был. Чехия тогда помогала нашим. Как теперь, так и тогда было. Был большой голод, и много детей забрали, не только Дворжаковых. Но я Вам не скажу точно, сколько забрали. Многие родители боялись, щоб дети здесь не умерли. [Кто-нибудь из детей вернулся в Чехоград?] Нет. Там и остались»⁴.

Наголосимо, що за роки непу в Україні відбулося відчутне зростання кооперативної мережі. До кінця 1920-х років співробітницькі об'єднання діяли майже в кожному другому селі. За даними дослідниці Л. Якубової, до 1928 року в УСРР чехи становили 1,2 % пайовиків кредитних товариств, 2,1 % – скотарсько-молочарських, 0,1 % – буряківничих, 1,5 % – птахівничих, 5,8 % – кооперативів технічних культур [27, с. 223]. Згідно з матеріалами Мелітопольського окружного статистичного бюро в часи непу в Чехограді функціонувало одне споживче, одне тваринницьке, одне молочне кооперативні підприємства [9, с. 13]. Про останнє, «Червоний молочар», відомо, що його члени брали участь у соціалістичному

змаганні з Михайлівським⁵ скотарсько-молочарським товариством з метою «якнайбільше <...> підвищити виробництво експортного масла» [21]. Про діяльність торгово-заготівельного товариства (купувало або обмінювало в селян надлишки їхнього сільськогосподарського виробництва) можна дізнатися зі шпальт тогочасної преси Мелітопольщини: «Рівно о дев'ятій годині з червоними прапорами під звуки оркестра червоний обоз вирушає до Якимівки, щоб здати “Союзхлібові” зайвини селянського хлібу. Представник Чехоградської сільради на подвір'ї елеватора відкриває мітинг. Голова чехоградського кооперативного споживчого товариства інформує присутніх, що зробило кооперативне товариство у справі хлібозаготівель: на нас вже поклали завдання заготувати 10 000 пудів хліба. Це наша перша партія <...>. Представник ОСС [облспоживспілки. – М. К.], що приїхав вітати перший червоний обоз нового врожаю, промовляючи, відзначив чергові завдання кооперації, зокрема в галузі хлібозаготівельної роботи» [7].

Зауважимо, що районні часописи доповідали не лише про господарчі досягнення кооперативних підприємств, але й про недоліки їхньої роботи. «Нещодавно виїждна сесія Кизиярського нарсуду розглянула в с. Чехоград справу прикажчиків чехоградського споживчого кооперативного товариства Рибки і Піркла, яких обвинувачено за 99 артикулом Карного Кодексу. На суді виявилось, що прикажчик Рибка, в розпорядженні якого була каса, без дозволу правління брав у кредит товар, як для себе, так і для своїх знайомих. Платив з каси кооперації за обробку своєї землі. Рибка призвів товариство до недоліку краму на 2443 карбованців <...>. Рибку суд засудив до двох років <...>. Піркла – на один рік умовно» [19].

Унаслідок зростання соціально-економічних труднощів і прибуття до села представників інших національностей кількість та етнічний склад населення колишньої чеської колонії на початку 1920-х років змінилися. За даними, зібраними істориком-краєзнавцем В. Тимофєєвим, до 1923 року в Чехограді нараховувалося 806 мешканців, з них – 11 росіян, 25 українців, решта – чехи (0,15 % від загального складу люду Мелітопольського округу). Зі 192 дворів бідняки

становили 30%, середняки – 60%, заможні – 10% [23]. Дослідник В. Наулко, спираючись на переписні листи Мелітопольської округи за 1926 рік, свідчив, що до середини 1920-х років у Чехограді проживало 860 осіб, з яких 796 – чехи [13, с. 181]. За відомостями історика С. Волкової, після приєднання до Чехоградської сільради хутора Ворошилівка⁶ (після 1927 р.) чисельність членів зазначеної територіальної громади збільшилася до 1187 осіб [1, с. 120].

Отже, унаслідок нової соціально-економічної реформи, впровадженої радянським урядом на початку 1920-х років, основним механізмом громадського господарювання в чехів стала сільгоспартіль, у якій засоби виробництва перебували у спільній власності її членів. Керівним органом радянської влади в сільській місцевості був Комітет незможних селян. За свідченням очевидців тих років, дії останнього мали відверто негативний характер: представники КНС проводили обшуки, стягнення та конфіскації, розмежовуючи селян за соціальною та майновою ознаками. Загалом масове уявлення сучасних нащадків чеських переселенців про спільне минуле першої чверті ХХ ст. викликає негативне ставлення до дій радянської влади в цей період, спонукає оцінити соціально-економічні умови проживання чехів як неприховано важкі.

Примітки

¹ У своїй розповіді Анастасія Йосипівна Халупник (дів. – Прибил), 1935 р. н., спирається на усні перекази матері.

² З повним текстом інтерв'ю можна ознайомитися в Архівних наукових фондах рукописів та фонозаписів Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології імені М. Т. Рильського (м. Київ) Національної академії наук України (далі – АНФРФ ІМФЕ НАНУ). – Ф. 57, од. зб. 14, 221 арк.

³ Поліна Василівна Долежал (дів. – Дворжак), 1925 р. н.

⁴ З повним текстом інтерв'ю можна ознайомитися в АНФРФ ІМФЕ НАНУ. – Ф. 57, од. зб. 14, 221 арк.

⁵ Михайлівка – селище міського типу в Михайлівському районі Запорізької області.

⁶ Ворошилівка (після 1958 р. – с. Степне) – селище в Мелітопольському районі Запорізької області.

Джерела та література

1. Волкова С. Чехи на півдні України (друга половина ХІХ – перша третина ХХ століття) / С. Волкова. – Сімферополь : Антіква, 2006. – 160 с.

2. Воловник С. По данным ГПУ... / С. Воловник // Мелітопольские ведомости. – 1994. – 2 июня. – С. 3.

3. Документи та матеріали до історії Приазовських албанців / Запорізьке наукове товариство ім. Я. Новицького, Управління культури та туризму Запорізької облдержадміністрації, Державний архів Запорізької області, Ін-т української археографії та джерелознавства ім. М. Грушевського НАНУ. Запорізьке відділення. – Запоріжжя, 2006. – 168 с.

4. Дрбал О. Великий голодомор і чехи в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.hardi.own.cz/index.php?option=com_content&view=article&id=27.

5. Заславский В. В одной большой семье / В. Заславский // Мелітопольские ведомости. – 1999. – 22 апр. – С. 1.

6. Киевлянин В. Школа в Чехограде / В. Киевлянин // Мелітопольские ведомости. – 1992. – 14 нояб. – С. 3.

7. Луньов. Здали зайвини державі / Луньов // Радянський степ. – 1929. – 7 серп. – С. 1.

8. Луцький Ю. Чехи на Україні (1917–1933): трагедія господаря / Ю. Луцький // Хроника 2000: «Україна – Чехія». Ч. II. – Київ : Український письменник, 1999. – № 29. – С. 119–133; № 30. – С. 135–138.

9. Материалы по статистике Мелітопольского округа / Мелітопольское окружное статистическое бюро. – Мелітополь : Радстеп, 1927. – 117 с.

10. Мохов В. Из Америки в уссурийскую тайгу / В. Мохов // Мелітопольские ведомости. – 1993. – 28 дек. – С. 3.

11. Мохов В. Итак, Чехограду 125! / В. Мохов // Мелітопольские ведомости. – 1994. – 2 июня. – С. 3.

12. Мохов В. Листая прошлого страницы / В. Мохов // Мелітопольские ведомости. – 1993. – 10 июля. – С. 6.

13. Наулко В. Особливості культури та побуту чеського та словацького населення України в аспекті міжетнічних взаємин / В. Наулко // Наулко В. І. Пошуки. Роздуми. Студії : зб. наук. праць до 80-річчя від дня народження. – Київ, 2013. – С. 178–189.

14. Наулко В. Развитие межэтнических связей на Украине : историко-этнографический очерк. – Киев : Наукова думка, 1975. – 276 с.

15. Немцы России: населенные пункты и места поселения : энциклопедический словарь [Электронный ресурс] / сост. В. Ф. Диден-

дорф. – Москва : ЭРН, 2006. – Режим доступа : <http://wolgadeutsche.net/diesendorf/Ortslexikon.pdf>.

16. Памятная книга Таврической губернии, изданная Таврическим губернским статистическим комитетом / сост. под ред. секретаря стат. комитета К. В. Ханацкого. – Симферополь : Тип. Тавр. губ. правления, 1867. – Вып. 1. – 542 с.

17. Памятная книжка Таврической губернии / сост. стат. бюро губ. земства под ред. К. А. Вернера. – Симферополь : Тип. газ. «Крым», 1889. – 675 с.

18. Первая всеобщая перепись населения Российской империи / под ред. Н. А. Троицкого ; Центр. стат. комитет Мин. внутр. дел. – Таврическая губерния, 1904. – Т. 41. – XXV, 310 с.

19. *Перехожий*. Розстратників засудили / *Перехожий* // Радянський степ. – 1929. – 20 лют. – С. 3.

20. Постановления Мелитопольского очередного уездного земского собрания 49-й оче-

редной сессии созыва 15 ноября 1914 г. – Мелитополь : Тип. Лифшица, 1915. – 1190 с.

21. Правління. Змагаємось // Радянський степ. – 1929. – 17 лип. – С. 3.

22. *Тимофеев В.* Необъявленная война / В. Тимофеев // Мелитопольские ведомости. – 1993. – 5 июня. – С. 8.

23. *Тимофеев В.* Была радость недолгой / В. Тимофеев // Мелитопольские ведомости. – 1993. – 24 апр. – С. 8.

24. *Ткаченко Ж.* «Интерград – 67» / Ж. Ткаченко // Правда Украины. – 1967. – № 104. – 1 мая. – С. 3.

25. *Уповноважений*. А тепер же робота / *Уповноважений* // Радянський степ. – 1929. – 10 лют. – С. 1.

26. *Шевелев М.* Здравствуй, Интерград! / М. Шевелев // Индустриальное Запорожье. – 1966. – № 219. – 6 нояб. – С. 3.

27. *Якубова Л.* Соціально-економічне становище етнічних меншин в УСРР (20-і – початок 30-х років ХХ ст.) / Л. Якубова. – Київ : Ін-т історії України НАНУ, 2004. – 456 с.

SUMMARY

Social and economic changes among the Czechs of the Northern Azov Sea region, caused with the new reform of peasant land use implementation in the early 1920s are considered in the article. The source base of the published work is formed with the authoress field materials, recorded from the Czech respondents during 2000, 2011–2013 in Melitopol district of the Zaporizhzhia region.

The form of Czechs social farming is determined. It is an agricultural artel (cooperative association of peasants), where the production means (land, stock, cattle, seed for sowing, etc.) are in the joint ownership of its members. The functions of the Poor Peasants Committee as the main leading body of the Soviet authority in the village are defined. Its actions are turned by the Bolsheviks first of all to the peasants division according to the social and property features, generating split and confrontation. The significance of Czech cooperative enterprises in the rural economy development during the period of New Economic Politics is ascertained. In particular, the activity of trading and procurement company of Chekhograd village concerning purchasing and barter of agricultural production surpluses is considered.

In general, the mass notion of the current descendants of the Czech settlers in a new place on the common past of the first quarter of the XX century causes a negative attitude towards the actions of the Soviet government in countryside during the mentioned period, incites to assess the social and economic living conditions of the Czechs as definitely severe ones.

Keywords: Czech migrants, Melitopol district, historical reminiscences, social and economic reform.